

ШУҲРАТ СИРОЖИДДИНОВ

АМИР
АЛИШЕР

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

ШУҲРАТ СИРОЖИДДИНОВ

АМИР АЛИШЕР

Ҳаёти ва фаолияти

ТОШКЕНТ
“АДАБИЁТ”
2023

821.512.133-3

84 (5Ў)6

Э 99

Сирожиддинов, Шухрат

Амир Алишер. Ҳаёти ва фаолияти [матн].

Ш.Сирожиддинов. – Тошкент: “Адабиёт” нашриёти,
2023. – 200 бет.

ISBN 978-9943-3836-3-8

Нашр учун масъул:

Баҳодир ҚОБУЛ

Юртимиз ўз эркини қўлига олгач Алишер Навоийнинг тўлиқ ва тўғри таржимаи ҳолини тиклашга эҳтиёж бўлиб буюк шоир ва давлат арбоби ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ илк қўлёзма манбалар қайта кўриб чиқилди. Уларни қиёсий-типологик, текстологик таҳлилдан ўтказиш орқали XX асргача бўлган даврда яратилган маълумотларнинг илк манбалардан фарқланиш даражаси аниқланди. Алишер Навоий ҳаёти ва фаолиятининг баъзи номаълум томонлари ойдинлаштирилди. Шу жараёнда бир қанча янги ахборотлар қўлга киритилиб, шоир ҳаёти тафсилотларини тўлиқ тасаввур қилиш имконияти яратилди. Ушбу китобда муаллифнинг шу йўналишда олиб борган узоқ йиллик изланиш ва тадқиқотларининг натижалари қисқа ва хронологик кетма-кетликда келтирилган.

*Китоб Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
ҳомийлигида чоп этилди.*

ISBN 978-9943-3836-3-8

© Ш. Сирожиддинов, 2023

© “ADABIYOT”, 2023

СЎЗБОШИ

Алишер Навоий – Шарқ Уйғониш-Ренессансининг йирик вакили сифатида жаҳон цивилизацияси тарихида, айниқса, туркий тилли халқлар маданий ва маънавий ҳаётининг ривожидида алоҳида ўрин тутадиган ёрқин шахсдир.

Унинг адабий мероси ниҳоятда улкан ва серқирра. Шарқ адабиётининг деярли барча жанрларида ижод этган, жами шеърий сатрлари юз мингдан ортиқ. Бундай шоир жаҳон адабиётида санокли десак, асло муболаға бўлмайди. Инсонни ҳар томонлама етук, баркамол ва бағрикенг, юртни тинч ва обод кўриш, эл тинчлиги ва фаровонлигини таъминлаш, турли халқларни ўзаро дўстлик ва ҳамжиҳатликка, эзгу мақсадлар йўлида ҳамкорликка чақириш – мутафаккир ижодининг асосий лейтмотивини ташкил этади. Бу ғоялар, айниқса, Навоий “Хамса”сига киритилган дostonлар туркумида бадиий-фалсафий жиҳатдан бениҳоя таъсирчан, бетакрор шеърий пардаларда ифодаланган бўлгани учун ҳам у жаҳон адабиётининг ўзига хос обидаларидан бирига айланди. Унинг қаламига мансуб ғазал ва қасидалар, илмий ва дидактик асарлар асрлар оша бугунги кунларда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмасдан келмоқда. Тўрт девондан иборат “Хазойин ул-маоний” тўплами, форсий девони ва қасидалари, диний-маърифий манзумалари ҳамда тарихий аҳамиятга эга хотира – “ҳолот”лари унинг тенгсиз сўз санъаткори, буюк файласуф ва олимлигини бутун олам тан олди. Унинг асарларида инсон маънавий-ахлоқий камолоти ғояси етакчи ўринни эгаллади. Одамийлик, бағрикенглик, эзгулик Навоий фалсафасининг асосини ташкил этди.

Алишер Навоийнинг туркий тил мавқеини кўтариш йўлидаги кураши “Муҳокамат ул-луғатайн” асарида ўз аксини топди. Дарҳақиқат, Алишер Навоий

тилимизнинг бой имкониятларини кўрсатиб бера олган ва араб ҳамда форс тилларидан ҳеч қайси жиҳатдан кам бўлмаган гўзал ва қудратли тил эканлигини исботлаб берган буюк тилшунос олимдир. Ўша даврларда форс тили поэзия тили, араб тили эса илмий тил деб қабул қилинган эди. Расмий ёзишмалар ҳар иккала тил қоришиғида омихтасидан иборат эди. Туркий тилга эса авом тили сифатида қараш устувор эди. Туркий халқларнинг кўп минг йиллик давлатчилик тажрибаси тарихи ва бой маънавий-адабий мероси мўғул босқинчилиги оқибатида йўқ қилиб юборилганлиги туфайли темурийлар даврида туркий халқларнинг шонли тарихи, тили ва қадриятларини тиклаш жуда қийин кечган. Ҳатто Темур саройида туркий тилнинг давлат тили даражасига олиб чиқиш ишлари охирига етказилмай қолган. Шундай бир шароитда Алишер Навоий ўз олдига турк-ўзбек тили мақомини тиклаш мақсадини қўйди.

Навоийнинг адабиётшунос сифатидаги тадқиқотлари туркий ва форсий адабиётни ривожлантиришда фавқулодда аҳамиятга эга бўлди. У “Мезон ул-авзон” асарида аруз тизимини тартибга солган бўлса, Шарқ шеъриятининг муаммо, қасида каби XV асрга келиб деярли унутилаётган жанрларини тиклашга алоҳида эътибор берди.

Алишер Навоий фақат шоир эмас эди. У темурийлар давлати тарихида алоҳида ҳурмат билан эсланадиган машҳур давлат арбоби ҳамдир. Навоий бутун онгли ҳаётини туркий халқларнинг нуфузини, миллий ор-номус ва миллий ўзига хослигини қайта тиклашга сарфлаган буюк ватанпарвардир. Навоий туфайли дунё халқлари туркона маданият ва маънавиятга алоҳида эҳтиром кўрсата бошлаганлар. Ҳазрат Навоий ўзининг ҳаётини халқимиз илм-фани ва санъатини ривожлантиришга, юрт равнақи, халқ ва

миллатнинг тинч-тотув яшаши ҳамда давлат қудратини мустақкамлашга бағишлади. Султон Ҳусайн Бойқаро ул зотни “Мамлакат устуни, давлат таянчи” деб бежиз атамаган. Навоийдаги бағрикенглик, адолатлилик, донолик, сиёсатдонлик ва фуқаролар ғамини ейиш фазилатлари Султонга давлатни адолатли бошқаришда яқиндан ёрдам берган. Шунинг учун ҳам Султон Навоийни дўст сифатида чексиз улуғлади ва қадрлади. Ҳар қандай шароитда ҳам уни ёнидан узоқлаштирмасликка ҳаракат қилди. Уларнинг бирга бўлиши давлатни мустақкамлаш, адолат ўрнатиш, ҳар соҳада, тил, маданият, санъат, илм-фан соҳаларини ривожлантириш билан бирга давлатнинг мудофаа қудрати, халқаро обрў-эътиборини оширишга хизмат қилди. Ҳазрат Навоий гарчи ҳаётининг мазмунини ижод қилишда деб билса ҳам, давлат ва халқ манфаатини ўйлаб, халқ осудалиги йўлида Султон ёнида туриб муҳим давлат ишларини бажарди. Навоий Амири кабир – Бош вазир сифатида узоқ йиллар давлат бошқарувининг энг муҳим ва нозик бўғинларида, суд-адлия, ички ишлар, солиқ тизими, ташқи дипломатик алоқалар, ички низолар, чегара муаммолари, умумхалқ йиғинлари ва тадбирларида давлат ва халқ манфаатларини уйғунлаштирди ва ҳимоя қилди. Ҳазрат Навоий давлат хизматини мансаб-обрў учун эмас, балки миллат қадриятларини тиклаш, бутун дунёга тан олдиришдек улкан вазифани амалга ошириш учун бир имконият ва восита деб билди.

Мазкур китобда Алишер Навоийнинг таржимаи ҳоли энг қадимий, илк манбаларда берилган маълумотлар асосида ёритилди. Муаллифнинг илгари эълон қилинган мавзуга доир тадқиқотларида XV асрнинг II ярми XVI асрнинг бошларидан то XX асргача яратилган қўлёзма манбаларидаги Алишер Навоийга оид янгидан топилган манба ва маълумот-

лар илмий таомилга киргизилиб, навоийшуносликка шу кунгача маълум маълумотларнинг асл ҳолати ўрганилган, уларни қиёсий типологик-текстологик таҳлилдан ўтказиш орқали XX асргача бўлган даврда яратилган манбалардаги маълумотларнинг илк маълумотлардан тафовут қилиш, фарқ қилиш даражаси аниқланган эди.¹

Навоий даври манбаларидаги маълумотларни қиёсий типологик-текстологик жиҳатдан ўрганиш бир томондан, кейинги давр маълумотларининг бирламчи манбалардаги маълумотларга мослиги ёки аксинча, тўқимасига асосланган томонларини аниқлаб берган бўлса, иккинчи томондан, Навоий ҳаёти ва фаолиятининг ёритилиш даражаси, муаллифларнинг услубий ўзига хосликларини кўрсатиб берди. Худди шу жараёнда илк маълумотларни XVI–XIX асрларда яратилган иккиламчи манбалардаги маълумотлар билан типологик-текстологик жиҳатдан қиёслаб бориш, уларнинг асримизгача ўзгаришга учраб келиш сабаблари ва йўлларини аниқлаб беришга имкон яратди. Кейинги даврлар манбалари муаллифларини Навоий ҳаёти ва фаолиятининг қайси жиҳатлари кўпроқ қизиқтирганлигини ва бу эса, ўз навбатида, уларнинг Навоий шахсиятига бўлган индивидуал ва субъектив қарашлари моҳиятини очиб берди.

Шунингдек бу китобда муаллифнинг олдин эълон қилган ишларига айрим сабабларга кўра қиритишнинг иложи бўлмаган, шунингдек, аниқлаштирилиш нуқтаи назаридан қўшимча изланишни талаб қилган янги маълумотлар қўшилиб, ихчам кўринишда тақдим этилди.

¹ Қаранг: Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий – топологик, текстологик – таҳлили – Тошкент: «Академнашр». 2011.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши	3
Биринчи қисм. Алишернинг ёшлиги (1441-1469)	
Навойнинг ота-боболари ҳақида.....	7
Мирзо Бойқаро ҳақида.....	15
Хусайн ва Алишернинг оталари ҳақида	19
Алишернинг болалиги ҳақида	23
Йигитлик даври ҳақида.....	25
Навой ва Абу Саъид Мирзо муносабатлари ҳақида.....	33
Алишер Навойнинг Самарқанддаги ҳаёти ҳақида.....	40
Амир Алишернинг феъл-атвори ҳақида.....	46
Навой нега уйланмаган?	57
Алишер Навойнинг устозлари ҳақида.....	65
Алишер Навойнинг дўстлари ҳақида	72
Амир Алишернинг мол-мулки ҳақида	86
Амир Алишернинг бунёдкорлик фаолияти ҳақида.....	89
Иккинчи қисм. Амир Алишер ва сарой (1469-1501)	
Самарқанддан Ҳиротга	93
Султон Хусайн Бойқаро мактуби.....	96
Алишер - муҳрдор.....	100
Амирликка тайинланиш.....	107
Истеъфо	111
Астробод ҳокимлиги.....	120
Навой ва Мажиддин Муҳаммад.....	133
Муносабатлардаги ўзгаришлар.....	137

Навой ва Низомулмулк.....	142
Муносабатларнинг илиқлашуви.....	147
Ҳаж сафари орзуси.....	157
Охирги илтимос.....	161
Вафоти.....	168
Хулоса.....	171
Амир Алишер Навой қурдирган иншоотлар.....	174
Амир Алишер Навой ҳомийлиги ва таклифи билан ёзилган асарлар.....	182
Адабиётлар.....	184

Адабий-илмий нашр

АМИР АЛИШЕР

(844-906/1441-1501)

ҳаёти ва фаолияти

Мухаррир *Дилрабо Мингбоева*

Рассом *Беҳзод Зуфаров*

Мусахҳиҳ *Султонбой Аллонов*

Саҳифаловчи *Ғиёсиддин Ҷнаров*

“ADABIYOT NASHRIYOTI”

Нашриёт лицензияси: № АА 0043. 27.01.2020

100129, Тошкент, Марказ 15. 1/90.

☎ 98 127-30-04.

Босишга 2022 йил 20 декабрда рухсат этилди.

Бичими 84x108 ¹/₃₂. Офсет босма. “Cambria” гарнитураси.

Нашриёт босма табағи 8,75. Адади 1000 нусха.

Буюртма № 459.

"ADABIYOT"
NASHRİYATI

ISBN 978-9943-3836-3-8

9 789943 383638